

A mnemonista világa

Az egyén emberekből és dolgokból álló világban él: lát tárgyakat, hall hangokat, képes megragadni szavak jelentését. Vajon ugyanúgy tapasztalta-e meg őket Sz., mint bárki más hétköznapi ember, vagy pedig egészen más volt az ő világa, mint a mienk?

Emberek és dolgok

Rendkívüli emlékezőtehetsége egy határozott előnyt biztosított Sz. számára: a csecsemőkorba visszanyúló emlékei voltak, olyanok, amilyenek bennünk, többiekben esetleg ki sem formálódtak, vagy amelyeket már régen elvesztettünk, mivel a későbbi sok-sok benyomás kiszorította őket; s az is elképzelhető, hogy azért nem rögzültek benyomásaink e korai életszakaszban, mert nem fejlődött még ki emlékezetünk alapvető eszköze, a beszéd.

Miféle emlékeink vannak általában a korai gyerekkorunkról? Emlékezünk esetleg a játékokat tartó dobozra ragasztott képre vagy egy lépcső fokaira, ahol sokat ücsörögtünk, vagy egykori paplanunkra és arra, milyen érzés beleburkolózni.

Nem csoda, hogy Sz. kora gyerekkori emlékei összehasonlíthatatlanul gazdagabbak voltak a mieinknél. Az ő emlékezőképessége ugyanis nem változott át az emlékképeket szavakká átformáló apparátussá – márpedig ez történik velünk, többiekkel, már elég fiatal korban. Az ő emlékezete továbbra is valamilyen korai tudatállapot részét alkotó képeket sorakoztatott fel spontán módon. S többé-kevésbé meg is bízhatunk beszámolóiban, jóllehet nem kell minden további nélkül elhinnünk mindent, amit mond, hanem megpróbálhatjuk verifikálni is egy részüket. Ha a mindig megkérdőjelezhető tényeket nem is, de az általa felidézett jeleneteket nagyon figyelmesen meg kell vizsgálnunk, s rögzítenünk kell figyelniük a stílust, ahogyan előadja azokat – ez a stílus ismeretségünk idején is jellemző volt Sz.-re.

... Nagyon fiatal voltam akkor ... talán még egyéves sem ... A legvilágosabban a terem bútorzata jelenik meg előttem; nem az egész, azt nem tudom felidézni, hanem a szobának az a sarka, amelyben anyám ágya és az én bölcsőm volt. A bölcső egy kis ágy, két oldalán hálóval, az alsó, hajlított része fonatból készült, és ring ... Úgy emlékszem, a szoba barnára volt tapétázva, az ágy pedig fehér ... Látom, ahogyan anyám karjára vesz, majd pedig letesz... Mozgást érzek, melegséget, majd pedig kellemetlen hideget.

A fényre nagyon világosan emlékszem. Napközben „így” nézett ki, később pedig „úgy” – ez volt az alkonyat. Majd pedig jött a lámpa sárga fénye – „így” nézett ki.
(1934. augusztusi feljegyzés)

Eddig a pontig Sz. emlékei nem különböznek az olyan fajta képektől, amelyeneket mindannyian könnyen fel tudnánk idézni, legföljebb egyeseket egészen határozott körvonalakkal, míg másokat elmosódottabban. De bizonyos más vonásokat is felismerhetünk Sz. történetében. A gyerekkor világosan körvonalazott képei egyre inkább háttérbe szorulnak, s homályos, szinesztétikus érzetek lépnek a helyükbe: olyan tudatállapot ez, amelyben nincs igazi választóvonal észleletek és érzelmek között, amelyben a külvilág képei összekeverednek, diffúz élmények alkotóelemeivé válva; oly homályosak és illékonyak lesznek bennük az érzéletek, hogy nehéz szavakat találni kifejezésükre.

Anyámat a következőképpen érzékeltem. Míg el nem kezdtem felismerni őt, addig egyszerűen egy érzésem volt: „ez jó”. Sem alak, sem arc, egyszerűen valami, ami fölém hajol, amitől valami jót kapok. Kellemes Anyámat látni olyan volt, mint egy fényképezőgép lencséjén keresztül szemügyre venni valamit. Először semmit sem tudsz kivenni, csak egy kerék, elmosódott foltot. Majd pedig megjelenik egy arc, egyre határozottabb vonásokkal.

Felvesz anyám. Nem látom a kezét. Csupán azt érzem, hogy miután eloszlik a homály, valami fog velem történni. Felvesznek. Nem látom a kezüket. Most megpillantom a kezüket. Érzek valamit, ami kellemes és kellemetlen is. ... Valószínűleg tisztába tettem, de kicsit durván csinálták, nem volt jó érzés. ... Vagy amikor kivettek a kiságyból, különösen, ha este. Ott fekszem, és az „ilyen” érzés. ... Hamarosan más lesz – „ilyen”. Megrémülök, elkezdek sírni, és sírásom hangjától csak még jobban sírok... Még ekkor is csak annyit tudok, hogy az „ilyen” érzés után zaj támad, majd pedig csend áll be. Rögtön ingát hallottam, amint egyenletesen ütött. ...

(1934. augusztusi feljegyzés)

Világosan, élénk színekkel látom anyámat – egy elmosódott foltot, majd valami kellemeset, aztán egy arcot. Ezt követően mozgás. Apámat a hangjáról ismertem fel. Az anyám állt az egyik oldalon, ringatva a bölcsőmet, míg apám a másikon, elállva a fény útját. Minden bizonnyal odajött hozzám – ezért lett sötét. A szoba világos részéből jött oda hozzám. ...

Ez bizonnyal akkor történt, amikor himlőoltást kaptam. ... Emlékezetemben hatalmas ködöt látok, majd színek sokaságát. Tudom, hogy ez azt jelenti, zaj volt, legvalószínűbb, hogy beszélgetés vagy valami hasonló ... De semmi fájdalmat sem érzek. ... Látom, amint fekszem anyám ágyában, fejjel előbb a fal, majd az ajtó felé. ...

Felismerem a saját hangom által keltett zajt. Tudom, hogy utána zaj lesz – valószínűleg sírok... Valamit csinálnak velem. É zaj után valami homály. Utána pedig „ilyen érzés” lesz, majd „olyan érzés”.

Ez nem olyan érzés volt, mint az ágybavizelésé. ... Nem tudom, jó volt-e vagy rossz. ... Emlékszem, ahogyan az ágy elkezdett átnedvesedni. Először kellemes, melegség-, majd pedig hidegségérzés, végül valami nem túl jó, égető érzés. Sírni kezdek. ... Nem büntettek meg... Egy esetre emlékszem – akkor történt, amikor anyámmal aludtam még, de már megtanultam kimászni az ágyból, s emlékszem, anyám odamutatott egy foltra az ágyon. Hallom a hangját, ahogyan beszél. Nagy valószínűséggel csak gügyögni tudtam még akkor. ...

... S volt még valami más is, valami piszkos, hideg, olyan érzés, amilyennek egy foltot éreztem, ahhoz hasonlót, amilyent akkor látsz, amikor az ajtónál, a tűzhely közelében ráültetnek a bilire. Sírok. Úgy érzem, azt akarják, üljek ott a bilin, és nem szabad többé elmennem onnan. Féltém a bilitől. ... A belső része fehér volt, a külseje zöldes színű, de középütt, a belső zománcos részén van egy nagy fekete folt... Azt hiszem, úgy néz ki, mint a falon a svábbogár. Úgy gondoltam, az egy *zsuk*.¹

(1934. szeptemberi feljegyzés)

Nehezen eldönthető, hogy Sz. valóságos gyerekkori élményeire vezethetők-e vissza az e leírásban szereplő elemek, vagy pedig az őt még felnőttként, ismeretségünk idején is jellemző benyomásokat tükrözik. Mindkét magyarázat lehetséges, s nem volna értelme időt szánni a kérdés eldöntésére, mert egy dolog bizonyos: Sz.-nek továbbra is diffúz, szinesztétikus, a neurológusok szerint csak a legprimitívebb, „protopathikus” érzékenységgel rendelkező felnőttekre jellemző reakciói voltak. Ráadásul az ilyen reakciók jellemezték csaknem minden megélt érzését, s az ő esetében ezért olyan nehéz megállapítani választóvonalat a különböző érzetek vagy az érzetek és az eseményekről szerzett tényleges tapasztalatok között. Vegyük például a következőt:

... 10–11 éves lehettem, s ringattam a hógomat a bölcsőben, hogy elaludjon. Mivel sok gyerek volt a családban, ezért nekem, a második legidősebbnek gyakran kellett álomba ringatnom a fiatalabb testvéreimet. ... Már minden dalt elénekelttem, amit csak tudtam. (Hangosan kellett énekelnem, hiszen mindennek el kell ködösülnie ahhoz, hogy valaki álomba szenderüljön.) De miért kell neki annyi idő ahhoz, hogy végre elaludjon? Becsuktam a szemem, s megpróbáltam érezni, miért nem tud elaludni. Végül kitaláltam az okot... Talán egy *zsuk* miatt? Fogtam hát egy törülközőt, a szemére tettem... ő pedig elaludt.

(1934. szeptemberi feljegyzés)

¹ Az orosz *zsuk* szó jelentése: *bogár*.

Az Sz. memóriájával kapcsolatban bennünket leginkább foglalkoztató minden minőség megtalálható ebben a szakaszban: a szinesztétikus reakciók („Hangosan kellett énekelnem, hiszen mindennek el kell ködösülnie ahhoz, hogy valaki álomba szenderüljön.”), a félelem diffúz, gyerekes élményei, az igyekezet, hogy szemét lecsukva elképzelje, mi zavarhatja a másik személyt, behatoljon a tudatába (Sz. viselkedésének erre az aspektusára még visszatérünk). S ha hihetünk Sz.-nek, mindez egy tíztizenegy éves fiú fejében játszódott le. E szinesztétikus reakciók valójában nem korlátozódtak fiúkorára, hanem egészen felnőtt koráig megmaradtak. Sőt, Sz. észlelési habitusait és tudatos életének bizonyos jellegzetes vonásait elemezve újra és újra találunk példákat rájuk. Hadd idézzünk az alábbiakban néhány idevágó példát beszámolóiból:

Hallottam megszólalni a csengőt. Egy kis kerek tárgy gördült közvetlenül a szemem elé ... ujjaim valami durvát éreztek, olyasmit, mint a kötél. ... Majd pedig sós víz ízét éreztem... és valami fehéret.

(1936. februári feljegyzés)

Itt minden érzékszervet inger ér: a csengő nemcsak közvetlen vizuális képet vált ki, hanem tapintási tulajdonságai is vannak, fehér színű és sós ízű. E szinesztétikus elemek a külvilággal kapcsolatos benyomások állandó kísérői.

... Egy étteremben ücsörgök – szól a zene. Tudja, miért van zene az éttermekben? Mert az megváltoztatja mindennek az ízét. Jófajta zenét választva minden ízleni fog. Az éttermekben dolgozók biztosan tudják ezt.

...

Másik példa:

... Mindig megélek ezekhez hasonló érzéseket. Ha trolizom, a fogaimban érzem a jármű nyikorgását-csikorgását. Így egyszer elmentem fagyit venni, arra gondoltam, elücsörgök ott egy kicsit, s nem hallom ezt a csikorgást-nyikorgást. Odamentem az árushoz, s megkérdeztem, milyen fagyija van: *Gyümölcsfagyi*, mondta. De olyan hangszínnel válaszolt, hogy egy egész halom szén, csomó fekete salak zúdult ki a száján, én pedig nem tudtam rávenni magam, hogy egy ilyen válasz után fagyit vegyek. ...

Más: ha evés közben olvasok, nehezen értem meg a szöveget: az étel íze elfojtja az értelmet. ...

(1939. májusi feljegyzés)

Az étel neve, a szó hangzása alapján döntöm el, mit eszem. Ostobaság azt mondani, hogy a *majonéz* jó ízű. Az orosz ejtés szerinti *z* ízlésromboló: nem megnyerő hang. ... Ezért régóta nem tudok császármadarat enni. A császármadár [tyúkféle] valami ugráló. Ha pedig rosszul

van megírva az étlap, egyszerűen nem tudok enni, olyan szennyesnek tűnik a menü. ...

Egyszer a következő történt. Elmentem enni valahová, és a pincér megkérdezte, szeretnék-e aprósüteményt. De aztán zsömlét hozott nekem... Nem, gondoltam, ez nem aprósütemény, hiszen a *korzszikiben* hangzó *r* és *zs*, olyan kemény, csikorgó, maró hangok...

(1939. májusi feljegyzés)

Az effajta élmények nem Sz. egész világára jellemzők ugyan, de az idézett esetekben semmiképp sincs választóvonal szín- és hang-, íz- és tapintásérzetek között. Sima, hideg hangokat és durva színeket, sós árnyékokat és ragyogó, világos vagy maró szagokat érez, amelyek mind úgy összefonódnak és egybeolvadnak egymással, hogy nehéz megkülönböztetni egyik érzetet a másiktól.

Ezzel újabb problémakörhöz értünk. Hogyan hatott a szinesztézia Sz. beszédészlelésére? Mit jelentettek számára a szavak? Működött-e a szavakban is a szinesztézia, amelynek hatására a zaj „gőzpöfékelés” lett, illetve megváltozott az étel íze, ha „kellemetlen” vagy „maró” hanglejtéssel mondta ki valaki a nevét? Mit kezdett Sz. a szavak jelentésével?

Szavak

Fentebb a *zsukra*, egy, a gyerekkorában használt szóra utalásával kapcsolatban már láttuk, hogyan értelmezett jelentést Sz. Mit jelölt számára valójában ez a szó, amely, amikor először használta, csak annyit jelentett, hogy „bogár”, ám később jelentések oly széles skáláját öltötte?

... A *zsuk*; a bemélyedés a biliben. ... Egy szelet zabkenyér. ... És este, amikor felkapcsolod a villanyt, az szintén valami *zsuk*, mert nem az egész szoba világítódik meg, csak egy kis terület, s minden egyéb sötét marad: *zsuk*. A bibircsók is *zsuk*. ... Most azt látom, amint leültenek egy tükör elé. Zaj, nevetés hallatszik. A szemem mered vissza rám a tükörből – sötét – a szemem is *zsuk*. ... Most a kiságyamban fekszem... Kiáltást hallok, zajt, fenyegetéseket. Aztán forral valaki valamit a zománczott teáskannában. A nagymamám kávéét főz. Először beledob valami pirosat a kannába, majd pedig kiveszi: *zsuk*. Egy széndarab, az is: *zsuk*. ... Látom, amint meggyújtják a szombati gyertyákat. A gyertya ég a gyertyatartóban, de a faggyú egy része még nem olvadt meg. Pislákol a kanóc, elalszik a gyertya. Majd minden elfeketül. Megijedek, felkiáltok: ez is *zsuk*. ... Hanyagul öntik a teát, elvéttve a csészét, és a tea a tányérra megy – ez szintén: *zsuk*.

(1934. szeptemberi feljegyzés)

Milyen ismerősen is cseng mindez a pszichológusok számára! Stumpf megfigyelése szerint kisia szóhasználá-

tában a *kva* jelent kacsát, a pénzérmén ábrázolt sast, és jelenti magát a pénzérmét is. Vagy vegyük a mindannyiunk számára ismerős *khi* szót, amely a gyermek szóhasználatában nemcsak a macskát és a szőrét jelenti, hanem az őt meghorzsoló éles követ is. Sz. történeteinek határozottan van olyan rétege, amely hitelesen idézi a gyerekkort. Bár elég gyakori jelenség, hogy gyerekek széles jelentéstartományt kapcsolnak szavakhoz, gyorsan felfedezhetünk Sz. előadásában ezeken az ismerős vonásokon kívül újakat is.²

... Vegyük a *mama*, vagy ahogyan gyerekkorunkban mondtuk: *ma-me* szót. Ragyogó köd. *Ma-me* és az ösz-szes nő: valami ragyogó. Ilyen a tej a tejesüvegben, a fehér tejes korsó s a fehér csésze. Mind olyanok, mint a fehér köd.

Utána azonban vedd a jiddis *gis* (önteni) szót. Ez később bukkant fel. Számomra bő ujjat jelentett, valamit, ami hosszan ereszkedik lefelé, a teáskannából kicsorduló folyadékot. ... Valamint az arcnak a szamovár fényes felületén tükröződő képét: ez szintén *gis*. Csillog, mint az *sz* hang. ... Az ovális arc pedig olyan, mint a vízcsorgás, mint a kéz az ujjban, amely lassan ereszkedik lefelé teát önteni. ...

(1934. szeptemberi feljegyzés)

Itt nem egyszerűen azt láthatjuk, hogy a szavaknak széles jelentéstartománya van. Mindnyájan nagyon jól tudjuk, hogy egy szó jelent valamit, jelöl valamilyen jelet, amely kiterjesztés révén – bármi szolgáljon is alapul neki – egy sor dologra alkalmazható. Am egy szót hangok komplexumával is kifejezünk, s a hangzás a beszélő hangjától függően más és más lehet. Sz. érzékelése szerint egy bizonyos szó hangzásának és a beszélő hangjának is jól megkülönböztethető színe és íze volt, s ezek okoztak „gőzpöfékelést”, „loccsanást” vagy „homályosságot”. Bizonyos hangok simának és fehérnek látszottak számára, mások pedig narancssárgának és hegyesnek, mint a nyíl. A szavak jelentése tehát a kimondásuk során elhangzó hangokban is tükröződött számára. Ez teljesen különbözik a kiterjesztés segítségével való referálástól, hiszen az egyénnek a szóval, hangzásának tulajdonságaival kapcsolatos szinesztéziás észlelésén alapszik.

Általában nem szentelünk nagy figyelmet a szavak fonetikai elemeinek; jelentőségük többnyire elhalványul számunkra, mivel elsősorban a szavak jelentésével és használatukkal törődünk. Így tehát valószínűleg sem harmónia-, sem diszharmóniaérzés nem keletkezik bennünk attól, hogy az egyik fa elnevezése *tűnyalábos fenyő*, a másiké *jegenyefenyő*, a harmadiké pedig *nyírfa*.

Sz. számára viszont egészen mást jelentettek a fonetikai elemek. Határozottan érezte, hogy bizonyos sza-

² Lurija, Aleksandr R. – Judovič, Faina Ja.: *Speech and the development of mental processes in the child*. London: Staples Press, 1959.

vak hangzása és jelentése pontosan megfelel egymásnak; más szavakról úgy vélte, felülvizsgálatra szorulnak; megint mások jelentése pedig egyenesen megdöbentette őt, mert teljesen természetellenesnek hangzott számára, s úgy gondolta, e szavak bizonyosan valamilyen félreértés révén kerültek a nyelvbe. Figyeljük meg például a következő leírásokat:

... Skarlátom volt. ... Fejfájással jöttem vissza a héber iskolából, s azt mondta anyám: *Hitzes a gyerek* [lázás]. Milyen igaz! Hiszen a *hitz* intenzív, mint a villámlás, és ilyen éles, narancssárga fény sugárzott a fejemből. Biztosan helyes tehát a szó!

... De vegyük a jiddis *holz* szót. Egyszerűen nem illik rá. A *holz*ot ragyogás, fénysugár övezi. ... De mégis annyit jelent állítólag, hogy „tüzelő”. ... Nem, ez téves, valami félreértés.

... Van aztán az orosz *szvinyja* (disznó). Nos, kérdem én, lehet ez valóban disznó? *Szvi-nyja*: oly finom, oly elegáns... Micsoda különbség a *havronyá*hoz (koca) vagy a jiddis *khazer*hez (disznó) képest. Ez utóbbi ugyancsak találó: a „kh” hangzó miatt zsíros-nyálkás gyomorra gondolok, durva, a rászáradt sártól merev kabátra: *khazer!* ...³

... Amikor pedig ötéves lettem, elvittek a héber iskolába, hogy megkezdjem a tanulmányaimat. A tanár előtte ellátogatott hozzánk. Így hát amikor azt mondták a szüleim: „Iskolába mész, és *Kamerazs* fog tanítani”, rájöttem, hogy ez a szó a sötét szakállas, hosszú kabátot és széles karimájú kalapot viselő férfit jelenti. Nyilvánvalóan ő volt *Kamerazs*, csak a *rebe* („tanár”) szó annyira nem illt rá. ... A *rebe* valami fehér, míg *Kamerazs* olyan sötét volt.

... Ott volt aztán a *Nebukadneccár* szó (a jiddis kiejtés szerint: *Nabukhadneiccer*) ... Nem, ez valami tévedés. Oly megátalkodottan gonosz volt, hogy egy oroszlánt darabokra tudott tépni. Ha *Nebukhadreiccernek*⁴ hívnák, az illenék valóban hozzá!

... Ami a *sniccet* (hegyes) illeti, az rendben van. Valami vékonynak és hegyesnek kell lennie.

... És a [*datszkij*] *dog* (német *dog*) is érthető..., hiszen nagy és effajta szó kell a kifejezéséhez. ...

... De vegyük a *samovárt*. Természetesen csupa csillogás, az „sz” hang miatt. A németek viszont a *Teemaschine* szót használják. A *Tee* szó a hullást érzékelteti – itt van! jaj! ettől tartottam, ott van a padlón. Nos hogyan is jelenthetné a *Teemaschine* ugyanazt a dolgot, mint a *samovár*? ...

(1934. szeptemberi–októberi feljegyzések)

Egy szónak valahogyan illenie kellett a hangzásához, különben Sz. könnyen elvesztette lelki egyensúlyát.

3 A jiddis szó magát az állatot jelenti, illetve tágabb értelemben mindent, ami undorító, ami zabál. Tehát érzelmileg jóval telítettebb szó, mint akár az angol, akár az orosz megfelelője (a ford.).

4 A szóban a jiddis „tép” ige rejlik.

Háziorvosunk egy bizonyos dr. Tigger nevű férfi volt. *Híhatjuk a Tiggert*, hallottam gyakran a szüleimtől. Az *e* és az *r* hangok esése miatt úgy gondoltam, valami hosszú nádszál sétál majd be. De ki ő? *Az orvos*, mondták a szüleim. De amikor megláttam az *orvos* szót, az úgy nézett ki, mint a kerek mézeskalács, amelyről mindenfélék lógnak le, s ezt ráhelyeztem egy nádszál csúcsára. Amikor betoppant egy magas, pirosposzsgás fickó, ránéztem, és azt gondoltam magamban: „Nem, nem ő az” ...

(1938. márciusi feljegyzés)

Az alábbiakban az Sz. által észlelt hasonló össze nem illés leírásával találkozunk, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi élményt jóval idősebb korában élte át.

... Akkoriban iskolába jártam. ... Épp Afanaszij Ivanovicsról és Pulherija Ivanovnáról olvastunk⁵, arról, hogy *korzsikot* ettek. Nyilvánvaló volt számomra, hogy valami ételről van szó, csak azt gondoltam, hogy a *korzsik*nak bizonyosan különleges, hosszúkas, fonott kenyérnek, valamiféle *kalács*nak kell lennie. 1931-ben azonban egy bakui kávéházban rendeltem ilyen süteményt. Ha valóban *korzsikot* kapok, akkor úgy kell kinéznie, ahogyan leírtam, s nem másképp. A pincér azonban kávéval szolgált fel nekem, két kis süteménnyel. Azt mondtam neki, *korzsikot* kértem, mire ő azt mondta: „Hiszen épp azt hoztam!” de nyilvánvalóan nem *korzsik* volt az a sütemény, egyáltalán nem illett a szó hangzásához ...

(1934. októberi feljegyzés)

A szó jelentésének egyszerűen azonosnak kellett lennie számára azzal, amit a hangzása sugallt.

... A *Mutter* szó valamilyen oknál fogva sötétbarna, gyűrött, lefelé lógó zsák képét kelti bennem. Ezt láttam magam előtt, amikor először hallottam a szót. A magánhangzó az alap, a mássalhangzók pedig a szó általános háttéréül szolgálnak. Látom a szóban a hajlást, de a *t* és az *r* hang a domináns. ...

... A *milk* (tej) vékony fonál, amelyhez kis táskacsatlakozik. A *leffel* (kanál) fonott, akár a *hálá* (barhesz), ez viszont olyan kemény szó, le kell nyisszantani. Ami a *maimot* (víz) illeti, az felhő... Ez az *m* – mintha valahol álomba ájulna.

(1934. októberi feljegyzés)

Sz.-nek elég nagy nehézséget jelentett egy szó jelentését hozzáigazítani a hangzásához, s egy ideig megmaradt a gyermeki szinesztéziája.

Valamely szó hangzásának egy határozott formája és színe van; a jelentés egy másik forma és egy konkrét súly is; másképp hangzik. ... Ahhoz, hogy a megfelelő

⁵ Gogol *Régimódi földesurak* c. elbeszéléséből (a ford.).

időben a megfelelő szóval hozakodjam elő, mindezt össze kell illesztenem. Ez egyfelől komplikációkkal jár, másfelől segít is emlékezni szavakra. Észben tartva e különös adottságomat, alkalmazkodnom kell ahhoz, ahogyan mások gondolkodnak. Ha pedig elfelejtem, akkor könnyen azt a benyomást keltem másokban, hogy buta fickó vagyok, akinek nincs sütnivalója ...

(1934. októberi feljegyzés)

A szavak szinesztéziás értelmezésének (vagyis a jelentés hangzás és értelem segítségével történő meghatározásának) van egy másik aspektusa is. Míg bizonyos szavakról úgy látszik, hogy nem illeszkednek a konvencionális jelentésükhöz, s így zavarba hoznak bennünket, addig más szavaknak különleges kifejezőerőt ad a hangzásuk. Az, ahogyan Sz. megélte a szavakat, voltaképpen a szavak kifejezőerejének a mércéje volt. Nem csoda, hogy Sz. M. Eizenstein, a rendező, akinek a számára olyan döntő jelentőségű volt a kifejezés dinamikája, közeli kapcsolatba került Sz-szel.

Íme egy példa arra, hogyan reagál Sz. a szavak hangzásbeli jellemzőire:

... Hallottam egyszer, hogy egy fiú betört egy boltba a Bajkál-tó környékén, és ellopott egy 50 kopekest a pénztárból. Akkoriban nem tudtam, mit jelent a *poltyinnyik*. Úgy gondoltam, valamiféle hosszúkás alakú, nyugodt és titokzatos tárgyat kell jelentenie, hisz végtére is a *p* és a *ty* olyan sötét hangok. A boltos lekevert a fiúnak egy *potcht*. Rögtön tudtam, mi az – nem szép szó. ... Az ugyanezt jelentő *frask* némileg üresen kong, míg a *khlyask* hangzása recsegő.

(1936. májusi feljegyzés)

Arról, hogy milyen kifejezőerejük volt Sz. számára a szavak hangzásának, talán az a kísérlet árul el a legtöbbet, amelyben megpróbálta meghatározni számunkra, milyen különbségeket érzékelt egy név különböző változataiban – például a *Marija* különböző orosz változataiban (*Mása*, *Maruszja*, *Mari*).

... Még most, felnőttként is különbözőképpen értelmezem őket. *Marija*, *Mása*, *Mari* – nem, nem lehetnek ugyanaz a nő. A *Mánya* [egy újabb változat] illik rám, de a *Maruszja* vagy a *Mari* nem. Sokáig tartott, míg megértettem, hogy ezek a nevek vonatkozhatnak ugyanarra a nőre. S még ma sem tudok igazából megbékélni a gondolattal... *Marija* erőteljes testalkatú és tejfehér bőrű, csak az arca pirosas. Szőke, gesztusai összefogottak, s a szeme sem áll jól. *Mari* ugyanez a típus, csak kövérkés, arca pirosposzsgás, nagymellű... *Mása* kicsit fiatalabb, törékeny, rózsaszín ruhát hord... *Mánya* fiatal, esetleg jó alakú nő. Barna, arcvonásai markánsak, arcszíne fakó – semmi ragyogás, sem az orrán, sem az arcán. Fel nem foghatom tehát, hogyan lehet a nagynéném *Mánya*. ...

Megkérdeztem Sz-től, miért fiatal nőként jelenik meg előtte *Mánya*.

Az *n* nazális hang, tehát nem tudom. De fiatal. Ami *Muszyját* [a *Marija* újabb változata] illeti, az megint valami más. A legnagyobb hatást fenséges hajkölteménye teszi rám. Alacsony és jó alakú – talán az *u* hang miatt. A *Mari* száraz név... sötét, derengéskor az ablaknál ülő ala-kot sejtet. ... Így tehát ha megkérdezi valaki tőlem, „láttad-e *Mását?*”, nem ugrik be azonnal, hogy a név ugyanúgy jelentheti *Mányát* vagy *Maruszyját* is. Nem ugyanazok a nők. ... Néha nagy nehézséget jelent hozzászoknom a gondolathoz, hogy valakinek lehet egyáltalán ez a neve. Máskor, nos, természetesen, *Mása*... természetesen ő.

(1938. májusi feljegyzés)

Mint tudjuk, a költők rendkívül érzékenyek a hangok kifejezőerejére. S arra is emlékszem, hogy Sz. M. Eizenstein úgy válogatta ki a leendő filmrendező-növendékeket, hogy a jelentkezőket megkérte, írják le, milyen benyomást keltenek bennük a *Marija* név különböző változatai (*Marija*, *Mari*, *Maruszyja*). Úgy találta, e módszerrel csalhatatlanul ki tudja választani azokat, akik megfelelő érzékenységet mutatnak a szavak kifejezőereje iránt.

Sz.-ben annyira kifejlődött ez a képesség, hogy mindig felfedte a hangok kifejezőerővel kapcsolatos tulajdonságait. Teljesen természetes tehát, hogy számára különböző jelentéseket hordoztak a mások által szinonimáknak tekintett szavak.

... Vegyük az orosz *vor* (tolvaj) és *zsulik* (csirkefogó) szavakat. A tolvaj nagyon fakó fickó, az arca beesett, meggyötört. Sapka nélkül jár-ke, s haja, mint a széna-boglya. Rosszul öltözött, zsebei mind foszlottak. Mind ez az *o* hanggal függ össze [a szót ugyanis hosszú *o*-val ejtik]. Annyira sűrű szó. És mivel a zsidók nem ejtik az *r*-t, ezért azt halljuk, hogy vókh, ami teljesen sűrű szó. Ami a *zsulikot* illeti, az egészen más. ... Ennek a fickónak csak úgy ragyog az arca, egyik szeme fölött sebhely, tekintetéből a léhaság sugárzik. Kiskoromban *zulik*nak ejtettem. Akkor kicsinek, mokánynak, inasnak láttam, a *z* pedig úgy hangzott, mint a légy repülésének a zaja. Úgy gondoltam, az üvegtáblán zümmögő légy. Később, amikor rájöttem, hogyan is ejtjük valójában a szót, magasabbra nőtt az alacsony termetű fickó.

Aztán van a szintén *tolvaj* jelentésű *ganef*. Ő estefelé bukkan fel, amikor elkezd sötétedni, de még nem gyújtottunk villanyt. Hallasz valami neszezést – a *ganef* csen el épp egy kenyeret a polcról... Kiskoromban hallottam tudniillik, hogy valaki lopott kenyeret a polcról. De honnan? Legvalószínűbben az éléskamrából...

... Tudtam szólni a *vort*, de a *ganefet* nem, semmi képp! Tudtam könyörületesen lenni a *zulik*hoz, de ami a

zsulíkot illeti, nos, ki ez a ronda tökkelütött? Másoknak az számít, milyen valakinek az öltözködése, számomra az, mit látok az arcában...

... Aztán vegyük a betegeskedést kifejező *hvoraty* és *bolety* szavak különbségét. A *bolety* enyhe, míg a *hvoraty* súlyos betegséget jelöl. A *hvoroba* (gyengélkedés) szürke szó, lesújt, ránehezedik az emberre... De lehetetlen a *bolety* igét használva azt mondani valakiről, hogy komoly betegség sújtotta, hiszen a *bolezny* (betegség) olyasféle pára, köd, amely magából a személyből árad és burkolja be őt... De ha azt mondjuk, *on hvorat*, ez azt jelenti, hogy a személy valahol lent fekszik, a *hvorat* súlyosabb, mint a *bolet*. Ha pedig azt mondod, *on prihva-rivajet* (rosszul érzi magát), az azt jelenti, hogy jár-kele ugyan, de erőtlen. ... De ez nem függ össze a hangzás általános mintájával. Ezek egészen különböző dolgok ...

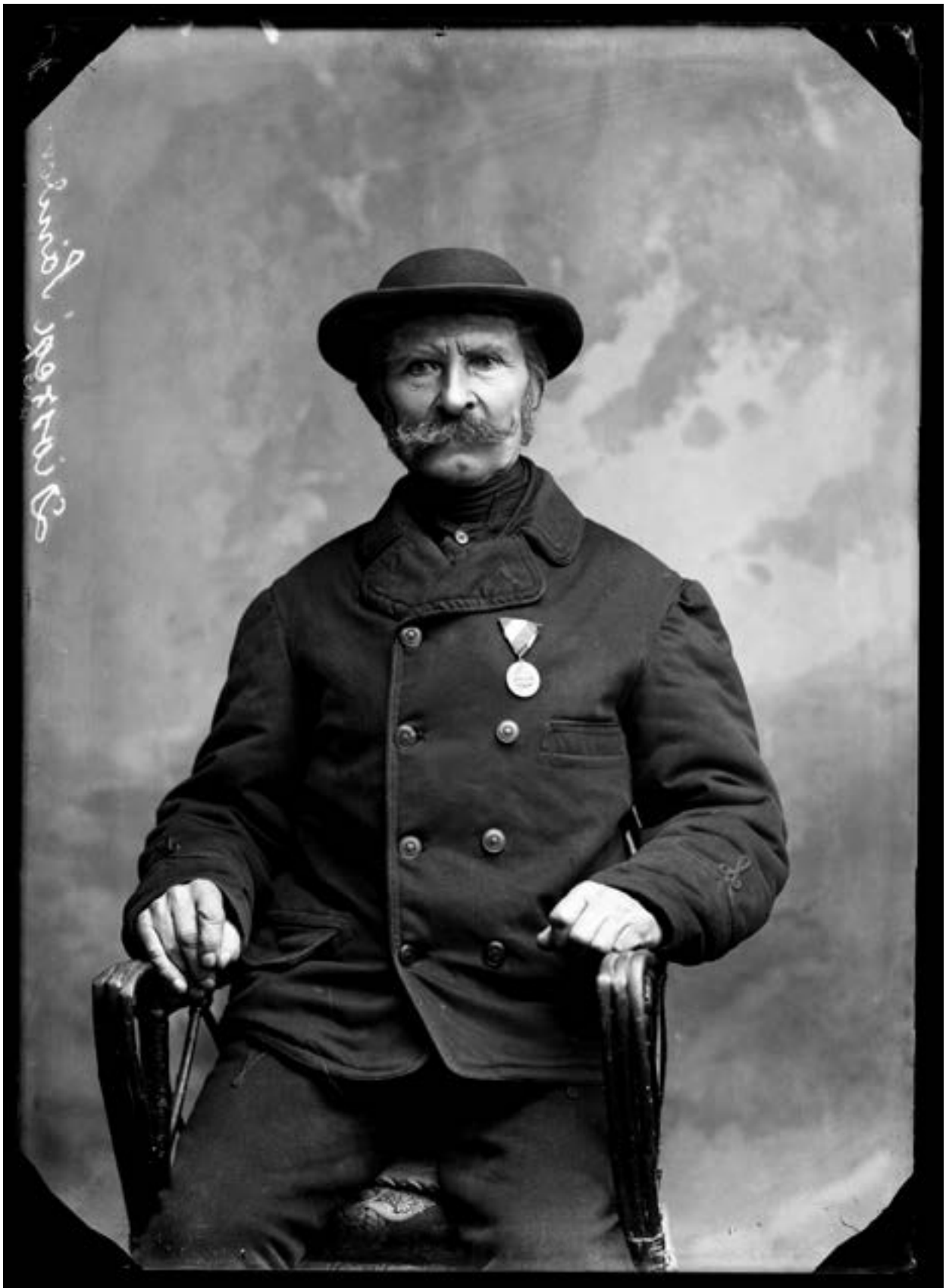
(1938. márciusi feljegyzés)

Ezzel a válaszok egy új, még feltárandó, „a szavak fizionómiáján” túlmutató terepére érkezünk.

Ábrahám Zoltán fordítása

Forrás:

A. R. Luria: *The Mind of a Mnemonist (A Little Book about a Vast Memory)*. Harvard University Press, Cambridge, MA; London, England, 1987. Oroszból ford. Lynn Solotaroff, New York–London: Basic Books, 1968, 75–94. (4. fejezet: „His World”).

Diószegi Sándor (1832–1897) napszámos

Ékes András (1827–1905) napszámos

Ismeretlen